

system of processes, properties, that provide the associations of components, that assist the high level of professional maturity from the point of view of acmeology approach, also, serves, he was and involved in research.

Thus in the articles lighted up psychological features of the phenomenon of professional maturity of specialist of elucidative industry.

As a result of undertaken a study it costs to mark basic: professional maturity of specialist of elucidative industry shows a soba system formation, that represents the level of possessing professional activity, that is personified through a professional competence and constituents of her competence, shows up also in the valued orientations as an electoral hierarchy of professional advantages of specialist, innovativeness as possessing strategies of proceeding in professional activity and reality, subject as west of activity of specialist of education in a profession and self-realisation as the state exhausting personality potential. However organization of process of in-plant training as well as before is not oriented to development and achievement of professional maturity of specialist of industry of education as end-point of studies, realization of technologies of psychology and acmeology accompaniment of teachers is absent, that considerably reduces efficiency them education, effectiveness and quality of professional activity.

**Key words:** acmeology approach, professional maturity, professional activity, professional competences.

Отримано: 14.06.2014 р.

УДК 159.922

**Копач В.П.**

## **ФЕНОМЕН АГРЕСІЇ ТА ОСОБЛИВОСТІ КОРЕКЦІЙНО-ПРОФІЛАКТИЧНОЇ РОБОТИ З АГРЕСИВНИМИ ДІТЬМИ**

**Копач В.П. Феномен агресії та особливості корекційно-профілактичної роботи з агресивними дітьми.** У статті розкрито семантичне наповнення поняття "агресія" та психологічні особливості роботи з агресивними дітьми. Висвітлено специфіку профілактично-корекційних заходів, спрямованих на зниження проявів агресивної поведінки дітей.

**Ключові слова:** агресія, агресивність, агресивні діти, корекційно-профілактична робота.

**Копач В.П. Феномен агрессии и особенности коррекционно-профилактической работы с агрессивными детьми.** В статье раскрыто семантическое наполнение понятия "агрессия" и психологические особенности работы с агрессивными детьми. Отражена специфика профилактически-коррекционных мероприятий, направленных на снижение проявлений агрессивного поведения детей.

**Ключевые слова:** агрессия, агрессивность, агрессивные дети, коррекционно-профилактическая работа.

**Постановка проблеми.** У складних реаліях нашого трансформаційного соціуму зростає агресивність людей, незадоволених матеріально-духовними умовами життєдіяльності та недостатнім забезпеченням ресурсами для власної гармонійної екзистенції. Вектор агресивності як складного біосоціального психостану невинно зростає, набуваючи різнотипних модальностей: від міжособистісних вербально-інструментальних агресивних конфліктів до міжнаціональних воєн як глобального уособлення феномену агресії. Особливої актуальності набуває спектр проблем прояву різновидової агресії у віковому розрізі, тобто констатована у багатьох дослідженнях закономірність – істотне зниження вікового порогу вияву агресивності навіть у межах дитячої популяції, а отже й необхідність вироблення шляхів корекції та профілактики цього загрозового явища. Мета статті полягає у вивченні змістово-функціонального наповнення базової дефініції "агресія", здійсненні спроб розвести семантику діади понять "агресія – агресивність" та розкрити специфіку корекційно-профілактичної роботи з агресивними дітьми.

**Результати теоретичного аналізу проблеми.** Сутність, перебіг і функціонування агресивних проявів особистості має досить тривалу наукову традицію (Е. Аронсон, А. Бандура, К. Лоренц, З. Фройд, Е. Фромм, L. Berkowitz, J. Dollard, L. Doob, N. Miller, O. Mowrer, R. Sears, S. Feshbach та ін.), яка загалом зводиться до визнання агресії негативним психостаном, який деструктивно і дискомфортно впливає на життєдіяльність людини. Однак крім негативних функцій, зокрема як спосіб здійснення впливу на іншу людину (G.R. Patterson) або демонстрація власної сили (Р. Берон, Д. Річардсон), виокремлюють і позитивні, насамперед спосіб захисту (В. Лебединський, О. Нікольська, Е. Баєнська, М. Ліблінг, М. Левітов та ін.), а також амбівалентні функції як спосіб вираження гніву, зняття стресу, тобто розрядка психоемоційного напруження (S. Feshbach, С. Занюк), помста за агресивну поведінку іншої людини (Р. Берон, С. Занюк, О. Мойсєєва, В. Павелків та ін.), засіб для досягнення певних цілей (А. Бандура, Р. Берон, Д. Річардсон), можливість відчувати задоволення (М. Левітов).

Психологічна семантика агресії полягає в тому, що це один із способів вирішення проблем, пов'язаних зі збереженням індивідуальності, захистом і розвитком почуття власної гідності, самості, самооцінки, рівня домагань, а також збереженням і посиленням контролю над суттєвим для суб'єкта мікро- і макродовкіллям. Позитивною ознакою агресії називається те, що вона забезпечує індивідові, групі чи спільноті в цілому можливість виживання, безпеки і розвитку, тоді як негатив-

ним аспектом агресії є спрямованість на задоволення потягів шляхом нанесення збитків іншим людям. Своєрідною матеріалізацією агресії є агресивна поведінка, яка традиційно тлумачиться як специфічна усвідомлена або неусвідомлена вчинкова активність, що характеризується демонстрацією переваги сили та її інструментальним застосуванням до інших (на себе) і варіюється за мірою інтенсивності та формами свого багатоваріантного і полімодального прояву.

Безперечно, в контексті аналізу детермінуючих поведінку ключових чинників дослідники наголошують на біологічних (сила нервової системи, гормональні "бури" тощо), суспільних (візуалізація як часте спостереження сцен насильства, масове схвалення використання механізмів агресії тощо), зовнішніх (галас, гармидер, шум, скупченість, неприємні запахи тощо), індивідуальних (особистісні риси, статеві відмінності в агресії, базові установки, атитюди тощо) складових проблеми. (М. Алфімова, О. Мойсєєва, В. Трубніков, М. Левітов та ін.). окремого статусу набуває чинник провокації як стимулу до агресії (Р. Берон, Д. Річардсон, Д. Майерс та ін.).

О. Дроздов виокремлює чотири основних методологічних напрямки щодо вивчення етіології агресії: 1) розгляд агресії здійснюється як вроджений інстинкт (З. Фройд, К. Лоренц); 2) агресія зумовлена спадковістю, рівнем гормонів або специфікою функціонування ЦНС людини, тобто біохімічними факторами; 3) агресія пов'язана із станом фрустрації (Д. Доллард, Н. Міллер, Л. Берковіц); 4) агресія є продуктом соціального навчання (А. Бандура) [4]. Однак останнім часом більшість учених сходиться на конвергентних позиціях щодо розгляду агресії, її витоків і детермінант з урахуванням різних концептуальних підходів.

Звичайно, окремою фундаментальною науковою парадигмою є психоаналітичне розуміння агресії, яке відрізняється від багатьох інших аспектів трактування нормальних і клінічних моделей психіки. Відомо, що ще в 1971 році на віденському конгресі, на якому обговорювалася проблема агресії, А. Фройд у заключному виступі висловила досить критичне ставлення до теоретичних зусиль у цій сфері, наголосивши, що "він (конгрес) не зміг усунути неясності, які стосуються статусу агресії в теорії потягів, або роз'яснити деякі насущні проблеми, такі як роль, яку відіграє агресія в нормальному інфантильному розвитку; її участь у різних інстанціях структури психіки; її роль у формуванні характеру; її роль у патогенезі неврозів, психозів, правопорушень, перверсій тощо". [9, 163]. Таке твердження класика лише посилює нагальність вивчення феномену агресії у різнотипних умовах та з різними віковими вибірками.

Вивчаючи психологічні особливості прояву агресії у дітей підліткового віку, О. Мізерна відзначає, що за останнє півстоліття в зарубіжній психології накопичився значний досвід у вивченні агресивної поведінки людини, зокрема в рамках інстинктивістського (З. Фройд, К. Лоренц), біологічного (В. Гесс, Р. Джекобс, С. Меднік, Д. Олдс), фрустраційного (Дж. Доллард, Л. Дуб, Н. Міллер), когнітивного (Л. Берковіц, Л. Ерон, Д. Зілманн, Л. Х'юсманн), соціального (А. Бандура, А. Басс, Р. Берон та Д. Річардсон, Б.Крейхі) підходів. Дослідниця називає концептуальні напрями вивчення агресії висвітлена в працях Б. Братуся, С. Єніколопова, Л. Іванової, А. Налчаджяна, А. Реана, Т.Рум'янцевої, І. Фурманова, О.Хреннікова та ін. Висвітлюється здебільшого деструктивний характер цього явища та тісний зв'язок з девіантною поведінкою і злочинністю [7]. Істотний внесок у практику психопрофілактики та корекції агресивної поведінки осіб різного віку зробили вітчизняні вчені, зокрема О. Бовть, О. Дроздов, О. Запужляк, Т. Ларіна, О. Лящ, О. Мойсєєва, В. Павелків, В. Шебанова та ін. Цікавим дослідницьким ракурсом виступає вивчення агресії в молодших школярів та дошкільників (С. Колосова, О. Бовть, В. Шебанова, О. Копчоннова, К. Ольшанська, І. Лендєнєва та ін.), оскільки це зміщує аналітичний наголос на ранні вікові шаблі онтогенезу, а не лише на дитячі підліткового віку або юнаків і юнок.

Чітко помітними є численні спроби розведення таких понять, як "агресія" та "агресивність". Якщо перше здебільшого передбачає окремі дії, поступки, вчинки, то друге – відносно стійку характерологічну ознаку людини, яка виражається у готовності до вчинення агресії, а також у схильності сприймати та інтерпретувати поведінку іншого як ворожу щодо власних екзистенційних інтересів. Тому найчастіше агресію трактують як будь-які дії, що завдають або мають намір завдати шкоду іншій людині, групі людей або тварині, а також будь-якому предмету (Е. Фромм), створюють психологічний дискомфорт, пов'язаний з негативними переживаннями, станом напруження, страху, пригнічення, депресії та фрустрації (М. Левітов, С. Шебанова та ін.). Р. Берон та Д. Річардсон стверджували, що агресія – це будь-яка форма людської поведінки, спрямована на кривду чи завдання шкоди іншій істоті, яка не бажає такого ставлення. Загалом, у більшості досліджень зазначається спільна теза, згідно з якою агресія – дія (поведінка), тоді як агресивність – це властивість (риса) особистості, що проявляється в готовності до агресивних дій [3; 4; 6; 7; 8].

С. Кравчук на підставі розгалуженого теоретичного аналізу концептуальних підходів вітчизняних та зарубіжних психологів щодо

змістового наповнення терміну агресії як психологічного явища пропонує такі основні визначення: 1) агресія – як психічний стан – на певний час обумовлює ставлення до самої людини і до інших об'єктів (живих та неживих) та характеризується пізнавальним, емоційним та вольовим компонентами; 2) агресія – як властивість особистості – по-перше, виступає як мотиваційна тенденція, внутрішнє спонукання до здійснення агресивних дій, по-друге, відображає відносно стабільну готовність до агресивних дій в самих різних ситуаціях за наявності потенційно агресивного сприймання та потенційно агресивної інтерпретації як стійкої особистісної особливості світосприйняття та світорозуміння, по-третє, характеризується наявністю деструктивних тенденцій у відносинах з іншими людьми; 3) агресія – як об'єкт потреби – виступає метою і мотивом поведінки, як самостійна цінність; 4) агресія – як поведінковий прояв – це поведінка, котра характеризується спрямованістю, по-перше, на заподіяння шкоди неживим об'єктам, по-друге, на здійснення дій, які спричиняють шкоду (фізичну, моральну чи матеріальну) живим істотам, які мають мотивацію уникнення такого ставлення [6].

У процесі вивчення особливостей психологічної корекції агресивної поведінки у ранній юності засобами мистецтва Л. Галушко відзначає, що механізм агресивного процесу підпорядкований впливові різних детермінант, зокрема емоційного стану, мотивів, сили фрустрації, домінування певних захисних механізмів, інтелекту, соціального оточення, потягів і почуттів. Отож віртуальне джерело агресії та потужний механізм психологічного захисту забезпечують самовиправдувальну мотивацію агресивних учинків, проте механізм агресивного процесу особистості варто інтерпретувати як певну сукупність послідовних психічних і фізичних дій людини, спрямованих на агресивний подразник. У зв'язку з цим виокремлюються два основні учасники процесу: подразник (середовище, реальний нападник) і суб'єкт (індивідум, який переживає вплив подразника). Механізм агресивного процесу є сукупністю послідовних дій організму людини (психічні і фізичні прояви) на агресивний подразник. Також презентується досить цілісна система загальних психологічних чинників агресивної поведінки, зокрема соціальні (підвищена тривожність, фрустраційна інтолерантність); когнітивні (неефективні механізми психологічних захистів, неоптимальні копінг-стратегії, нестабільність "Я-образу", неузгодженість когнітивних конструктів особистості і, як наслідок, – дій та вчинків); поведінкові (неконтрольована готовність до агресивного реагування) тощо [3].

**Виклад основного матеріалу.** Профілактика і подолання дитячої агресивності повинні спрямовуватися на: 1) оптимізацію і гармон-

ізацію стосунків з оточуючими (однолітками, дорослими); 2) розвиток особистісних якостей дитини. Важливим є забезпечення реалізації значущих для дитини потреб адекватними способами їх задоволення. Психологічна допомога повинна спрямовуватися не лише на подолання агресивних проявів, а й на формування і закріплення нових стійких форм поведінки. Таким чином, організація корекційної і профілактичної роботи повинна здійснюватися у напрямках: 1) психологічної просвіти дорослих; 2) інформування вчителів і батьків про причини і механізми формування і розвитку агресивності в дитячому віці; 3) вивчення впливу агресивності на розвиток особистості дитини; 4) з'ясування труднощів, які відчують діти з різним типом агресії; 5) навчання дорослих навичкам конструктивної взаємодії з агресивними дітьми; 6) роботи з дітьми з метою вироблення нових, альтернативних агресії форм поведінки і відповідних мотивів.

Слід враховувати структуру порушень і індивідуальні "зони уразливості" дітей різних типів агресивності. Зупинимося на деяких моментах цієї роботи. У подоланні агресивності особливе значення має налагодження стосунків дитини із значущими дорослими – батьками і педагогами. Робота з батьками повинна включати в себе: подолання стереотипів сприйняття і ставлення до агресивних дітей, а також реагування на їх поведінку [5]. Важливим моментом роботи є спільне обговорення з батьками і педагогами оптимальної тактики взаємодії з дитиною в сім'ї і школі: пошук, знаходження і апробація навичок ефективного реагування на прояви дитячої агресивності, способи зняття агресивних проявів, дієвої системи покарань і заохочень. Кінцевою метою такої роботи є зміна позиції дорослих по відношенню до агресивних дітей, а також озброєння педагогів і батьків навичками конструктивної взаємодії з ними. Основне значення в профілактиці і корекції агресивності займає створення в сім'ї атмосфери емоційної захищеності, визнання і прийняття дитини. У роботі з батьками агресивних дітей виникають певні труднощі. "Тотально-агресивні" і "поведінково-агресивні" діти, як правило, ростуть в неблагополучних сім'ях (батьки п'ють, не займаються дітьми). Багато дітей цих груп "належать самі собі", батьки не цікавляться їх проблемами, тому залучити їх до роботи важко, або неможливо. Це знижує ефективність роботи вимагає зосередження на взаємодії з дитиною і вчителями. Педагоги займають активнішу позицію, вони акцентують увагу на труднощах підтримки дисципліни в класі, способах реагування на агресивну поведінку учнів. Обговорення цих проблем допомагає їм змінити відношення не тільки до агресивних дітей, але і до будь-яких проявів дитячої агресивності.

Значне місце в профілактиці належить оволодінню дітьми новими способами поведінки. Важливо формувати не лише прийняття "нової" поведінки, але і прагнення її наслідувати. Корекція дитячої агресивності відбувається через сферу її спілкування з однолітками: іноді взаємини можуть бути джерелом неприємних переживань, дискомфорту, які впливатимуть на самопочуття дитини. Налагодження стосунків з однолітками є одним із завдань профілактики дитячої агресивності. Поряд з психопрофілактичною та психокорекційною важливе місце займає консультаційна робота з дітьми. Згідно дослідницьких даних існує чотири відмінних за мотивацією і формами агресивності напрямки агресивних проявів: 1) приховано-агресивні; 2) тотально-агресивні; 3) поведінково-агресивні; 4) помірно-агресивні. Між представниками цих груп існують специфічні відмінності у мотиваційній сфері, образі "Я", самооцінці, взаєминах з оточуючими, сприйнятті сімейної ситуації, що повинно враховуватися у консультаційній роботі з ними. Головною особливістю приховано-агресивних дітей – є неузгодженість свідомих прагнень і несвідомих мотивів. Для них, з одного боку, характерні просоціальна спрямованість усвідомлених бажань, з іншого – неусвідомлені агресивні прагнення. Джерелом дисгармонійного розвитку є конфлікт між безпосередніми, часто не усвідомлюваними прагненнями суб'єкта і значущими для нього соціальними вимогами. Такі діти добре навчаються, мають адитивні стосунки з однолітками і дорослими. Страх втратити статус, потерпіти невдачу призводить до спотвореного сприйняття дійсності. Вони заперечують власну відповідальність за неуспіх, від оточуючих вимагають беззаперечного визнання, дуже болісно сприймають критику на свою адресу. Бажання мати тварин, передусім пов'язане з тим, що ті не мають ніяких вимог до спілкування, є пасивними учасниками взаємодії, беззастережно визнають авторитет і першість своїх власників. Більшістю серед приховано-агресивних дітей є дівчатка. Таким чином, дисгармонія у даного типу через неузгодженість між усвідомлюваними бажаннями і мотивацією. Вони впевнені у власній правоті, часто стають закриті для оточення, у несприятливих ситуаціях, займають позицію звинувачення, пред'являють завищені вимоги до оточуючих. Спотворене сприйняття навколишньої дійсності призводить до внутрішнього розладу, провокуючи тим самим неадекватні реакції у загрозливих для їхнього "Я" ситуаціях. Спостерігається невротичний розвиток особистості, що приводить до дезадаптації і внутрішньої невдоволеності. Профілактична робота з такими дітьми повинна спрямовуватися на корекцію завищеної самооцінки, упевненості у власній винятковості. Такі діти чинять опір перебу-

дові, що пов'язано з підкріпленням високої самооцінки навіть частковими успіхами, наприклад у навчанні, або позитивною оцінкою дорослих, вчителів і батьків. Мотиваційна сфера тотально-агресивних дітей функціонує узгоджено: особиста, егоїстична спрямованість проявляється і на свідомому, і на несвідомому рівнях. На відміну від приховано-агресивних у тотально-агресивних відсутній механізм орієнтації на соціальні норми їх цінності не пов'язані з потребами і проблемами інших, у своїх діях вони керуються тільки власними інтересами. Характерний чіткий стандарт ідеального образу "Я" з включенням таких якостей як сила, влада, вміння постояти за себе. Образ "Я" є ідеалом, на який вони орієнтуються у поведінці. Агресивна установка підкріплена свідомо прийнятими намірами, поведінковими ідеалами. Дітей цієї групи не є гармонійними, через конфлікти на рівні взаємин з іншими. Їх агресивність натрапляє на опір, не знаходить розуміння і підтримки. Ними нехтують однолітки, дорослі висловлюють невдоволеність, що збільшує дискомфорт. Особливістю розвитку дітей цієї групи є домінування споживчої мотивації: прагнення отримувати поєднується з відсутністю бажання віддавати, вимоги до інших - з відсутністю турботи про них, зацікавленістю проблемами оточуючих. Профілактика і корекція з такими дітьми спрямовується на усунення споживчого відношення до людей, розвиток навичок спілкування, доброзичливості, бажання робити що-небудь для інших. Слід розвивати реальні уявлення про себе, свої можливості, вчити співчувати і розуміти інших. Агресивна поведінка в групах поведінково-агресивних і помірно-агресивних має інструментальний характер. У поведінково-агресивних дітей яскраво виражена агресивна поведінка є захисною реакцією, що сформувалася і закріпилася в умовах хронічної невдоволеності значущих потреб у визнанні, любові, захищеності з боку найближчого оточення. Неблагоприємна атмосфера в сім'ї, конфліктні відносини з близькими людьми, невизнання однолітками тощо породжують їх негативні переживання. Незадоволеність у визнанні і любові знаходить віддзеркалення в агресивних актах, які стали формою реагування на емоційну напругу. Метою агресивних дій стає можливість задовольнити потребу у визнанні оточенням, прагнення привернути його увагу до себе. Разом з тим, ці діти зневірені в собі, що призводить до формування негативного самовідчуття та не прийняття себе. Зневіра в собі робить дітей залежними від оточуючих, їх думки і оцінок, породжує негативне самосприйняття і відчуття власної незначущості та некомпетентності. Таким чином, у поведінково-агресивних дітей агресивність є вираженням стійкої, хронічної невдоволеності значущих потреб. Задачами профілактичної роботи з цією

категорією дітей повинні бути: 1) розвиток позитивного ставлення до себе; 2) формування позитивного самосприйняття, самоповаги; 3) підвищення внутрішньої компетентності, довіри до себе і власного досвіду. Для помірно-агресивних дітей агресія є засобом задоволення актуальних потреб. Структура їх мотиваційної сфери, гармонійна: свідомі мотиви знаходяться у відповідності з неусвідомленими спонуками. Це робить дітей відносно стійкими і незалежними від ситуативних дій навколишньої дійсності. Помірна-агресивність дітей є варіантом найбільш благополучного їх розвитку.

**Висновки.** Отож психопрофілактична та психокорекційна робота з агресивними дітьми повинна бути спрямована на: 1) розвиток уміння налагоджувати і підтримувати відносини з дітьми; 2) уміння знаходити конструктивні рішення важких ситуаціях соціальної взаємодії; 3) уміння виражати свої почуття і вдосконалювати навички спілкування; 4) розвиток уявлень про себе і свої можливості; 5) розвиток уміння брати на себе відповідальність за власні вчинки; 6) розвиток позитивного відношення до себе, самосприйняття і самоповаги; 7) формування довіри до себе і свого досвіду, внутрішньої компетентності; 8) розвиток співчуття і емпатії. У консультативній роботі з дітьми молодшого шкільного віку необхідно враховувати типи спрямованості агресивних проявів, які відрізняються за мотиваціями виникнення і формами прояву. Окреслене коло особливостей слід враховувати в повсякденній психологічній роботі з агресивними дітьми, насамперед з метою нейтралізації та істотного зниження такого складного й деструктивного психостану як агресія.

### Список використаних джерел

1. Бэрн Р., Ричардсон Д. Агрессия / Р. Бэрн. Д. Ричардсон. – СПб : Питер, 2001. – 352 с.
2. Бютнер К. Жить с агрессивными детьми / Бютнер К. ; [пер. с нем. Д. В. Дмитриева] – М., 1991. – 144 с.
3. Галушко Л. Я. Психологічна корекція агресивної поведінки у ранній юності засобами мистецтва : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 "Педагогічна та вікова психологія" / Л.Я. Галушко. – Івано-Франківськ, 2010. – 21 с.
4. Дроздов О. Ю. Соціально-психологічні фактори динаміки агресивної поведінки молоді : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.05 – соціальна психологія. – К., 2002. – 21 с.
5. Константинова Л. Пізнай себе і ти побачиш – світ прекрасний / Л. Константинова // Психолог. – 2008. – № 30 – 32 (318 – 320). – С. 44 – 77.

6. Кравчук С.Л. Особливості психологічних детермінант агресивних проявів особистості : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.01 – "Загальна психологія, історія психології". – К., 2002. – 21 с.

7. Мізерна О.О. Психологічні особливості прояву агресії у дітей підліткового віку: автореф. дис. ... канд. психол. наук: спец. 19.00.07 – "Педагогічна та вікова психологія". – К., 2005. – 21 с.

8. Третяков С.П. Особистісно-ситуаційна детермінація агресивної поведінки людини: : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.01 – "Загальна психологія, історія психології" / С.П.Третяков / . – К., 2005. – 21 с.

9. Freud A. Comments on aggression / A. Freud A./ – Int. J. Psychoanal, 1972. – №53. – P.163-172.

### **Spisok vikoristanix dzherel**

1. Beron R., Richardson D. Agressija / R. Beron, D. Richardson. – SPb : Piter, 2001. – 352 s.

2. Bjutner K. Zyznj s agressivnymi detmi / K. Bjutner : [per. s nem. D. V. Dmitrijeva] – M., 1991. – 144 s.

3. Halushko L.Ja. Psychologichna korekcija agresyvnoji povedinky u rannij junosti zasobamy mystectva : avtoref. dys. ... kand. psychol. nauk : spec. 19.00.07 "Pedagogichna ta vikova psychologija" / L. Ja. Halushko. – Ivano-Frankivsk, 2010. – 21 s.

4. Drozdov O.Ju. Socialno-psychologichni factory dynamiki agresyvnoji povedinky molodi : avtoref. dys. ... kand. psychol. nauk : spec. 19.00.05 – "Socialna psychologija". K., 20002. – 21 s.

5. Konstjantynova L. Piznaj sebe I ty pobachysh – svit prekrasnyj / L. Konstjantynova // Psycholog. – 2008. – №30 -32 (318-320). – S. 44 – 77.

6. Kravchuk S.L. Osoblyvosti psychologichnych determinant ahresyvnych projaviv osobystosti : avtoref. dys. ...kand. psychol. nauk : spec. 19.00.01 – "Zahalna psychologija istorija psychologiji"/ S.L. Kravchuk/. – K., 2002. – 21 s.

7. Mizerna O.O. Psychologichni osoblyvosti projavu ahresiji u ditej pidlitkovoho viku : avtoref. dys....kand. psychol. nauk : spec. 19.00.07 – "Pedohohichna ta vikova psychologiji"/ O.O. Mizerna/. – K., 2005. – 21 s.

8. Tretjakov S.P. Osobystisno-sytuacijna determinacija ahresyvnoji povedinky ljudynty: avtoref. dys....kand. psychol. nauk : spec. 19.00.01 – "Zahalna psychologija istorija psychologiji"/ S.P.Tretjakov/. – K., 2005. – 21 s.

Freud A. Comments on aggression / A. Freud A./ – Int. J. Psychoanal, 1972. – №53. – P.163-172.

**Kopach V.P. The phenomenon of aggression and feature of correction-rophylaxis work is with aggressive children.** In the article the semantic filling of concept "aggression" and psychological features of work is exposed with aggressive children. The specific of correction-rophylaxis measures, sent to the decline of displays of aggressive conduct of children is reflected.

The breeding of definitions, according to which aggression is an action (conduct), is carried out, while an aggressiveness is property (line) of personality which shows up in readiness to the aggressive actions. The basic going is distinguished near etiology of aggression : consideration of aggression is carried out as nee instinct; aggression is predefined by heredity, level of hormones or specific of functioning of CNS of man, id est by biochemical factors; aggression is related to the state of frustration; aggression is the product of social studies. The system of general psychological factors of aggressive conduct is presented, in particular social as the increased anxiety, frustration; cognitive as uneffective mechanisms of psychological захучмів, unoptimal coping, instability of "Ego", inconsistency of personality and, as a result, actions and acts; conduct as unrealized and out-of-control readiness to the aggressive reacting. It is marked that it is necessary first of all to take into account the structure of violations and individual "areas of vulnerability" of children of different types of aggressiveness. It is established, that a prophylaxis and overcoming of child's aggressiveness must head for optimization and harmonization of relationships with circumferential and development of tolerantly-harmonious personality lines of child.

**Key words:** aggression, aggressiveness, aggressive children, correction-rophylaxis work.

Отримано: 23.07.2014 р.

УДК 159.923-053.67:502

*Кордунова Н.О., Потапчук Л.В.*

## **ЦІННІСНЕ СТАВЛЕННЯ ДО ДОВКІЛЛЯ ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ**

*Кордунова Н.О., Потапчук Л.В. Ціннісне ставлення до довкілля як чинник розвитку особистості в юнацькому віці. Стаття присвячена дослідженню актуальної проблеми ціннісного ставлення до довкілля особистості. Розглядаються різнобічні підходи у дослідженні проблеми вивчення ціннісного ставлення до довкілля як важливого чинника розвитку особистості в юнацькому віці. Автори аналізують різні аспекти цього особистісного процесу. Особливу увагу приділено вивченню екологічних цінностей особистості, які визначають пріоритетну сферу в процесі взаємодії з природним середовищем в юнацькому віці. Визначено психологічні умови формування ціннісного ставлення юнаків і дівчат у процесі взаємодії з довкіллям. Акцентується увага на необхідності емпіричного дослідження зазначеної проблеми.*

**Ключові слова:** довкілля, духовність, мораль, особистість, розвиток, свідомість, ставлення, цінності, чинник, юнацький вік.